

УДК 69.057:658.513.4

DOI: 10.30838/J.BPSACEA.2312.300819.71.513

ГЕОМЕТРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО ЖИТЛА

СЕЙТАСАНОВ Е. Р., *аспір.*

Кафедра теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв, Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури, Вознесенський узвіз, 20, 02000, Київ, Україна, тел. +38 (099) 240-13-82, e-mail: edemseitasanov@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8864-2555

Анотація. Постановка проблеми. Проведено короткий огляд геометричних передумов щодо вибору архітектурно-планувальних рішень кримськотатарського житла в XVIII–XIX ст. в гірських, передгірних і степових районах Криму. Виявлено окремі геометричні особливості архітектурно-планувальних рішень організації кримськотатарського житла. Протягом епох складна еволюція етнокультурних традицій, що мають у своїй основі найдавніші пласти історії культури, знаходить відображення в архітектурі кримських татар. Не останнє місце в такій ієрархії посідають питання геометричного порядку, які певним чином характеризують морфологію архітектури кримських татар. Розвиток архітектури в сучасному суспільстві – досить складний процес. З одного боку, існує очевидна тенденція загальної глобалізації, яка загрожує нівелювати національні культури. З іншого – у світі зростає тенденція до збереження і примноження національних культурних цінностей, до зміцнення самосвідомості кожного народу, забезпечення розквіту його культури, до відродження витоків народного мистецтва, архітектури. **Мета роботи** – зв'язування геометричних передумов архітектурно-планувальних рішень кримськотатарського житла та їх значення для формування архітектури у Криму в XX ст. за умов реконструкції передумов, закономірностей та особливостей розвитку кримськотатарської архітектури. **Висновки.** Велике значення для архітектурно-планувальної організації кримськотатарського житла мають геометричні передумови та геометричні засоби проектування і будівництва. Це важливі позиції раціонального використання геометричних особливостей рельєфу, принципи раціональної геометрії, засновані на природних, етнічних та екстремальних впливах. Геометрію використовують для визначення просторових форм; для створення форм, які вважаються гармонійними і для планування будівель та їх оточення відповідно до математичних, естетичних і деколи релігійних принципів; для прикрашення будівель математичними об'єктами, наприклад, теселяціями; для вирішення екологічних питань, наприклад мінімізації закручення потоків вітру внизу хмарочосів. Дослідження дозволило встановити окремі геометричні особливості архітектурно-планувальних рішень організації кримськотатарського житла в XVIII–XIX ст. в гірських, передгірних і степових районах Криму.

Ключові слова: житлова забудова; кримськотатарське житло; формування; геометрія архітектурно-планувальних рішень

ГЕОМЕТРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ АРХИТЕКТУРНО- ПЛАНИРОВОЧНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ КРЫМСКОТАТАРСКОГО ЖИЛЬЯ

СЕЙТАСАНОВ Э. Р., *аспір.*

Кафедра теории, истории архитектуры и синтеза искусств, Национальная академия изобразительного искусства и архитектуры, Вознесенский спуск, 20, 02000, Киев, Украина, тел. +38 (099) 240-13-82, e-mail: edemseitasanov@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8864-2555

Аннотация. Постановка проблемы. Проведен краткий обзор геометрических предпосылок выбора архитектурно-планировочных решений крымскотатарского жилья в XVIII–XIX вв. в горных, предгорных и степных районах Крыма. Выявлены отдельные геометрические особенности архитектурно-планировочных решений организации крымскотатарского жилья. На протяжении ряда эпох сложная эволюция этнокультурных традиций, имеющих в своей основе древние пласты истории культуры, находит отражение в архитектуре крымских татар. Не последнее место в такой иерархии занимают вопросы геометрического порядка, который определенным образом характеризует морфологию архитектуры крымских татар. Развитие архитектуры в современном обществе – довольно сложный процесс. С одной стороны, существует очевидная тенденция всеобщей глобализации, которая угрожает нивелировать национальные культуры. С другой – в мире растет тенденция к сохранению и приумножению национальных культурных ценностей, к укреплению самосознания каждого народа, обеспечению расцвета его культуры, к возрождению истоков народного искусства, архитектуры. Одной из составляющих признаков композиционной организации крымско-татарского жилья XVIII–XIX вв. в горных, предгорных и степных районах Крыма является система применения геометрических

основ как в планировочной организации жилья, так и в других аспектах: ориентации по сторонам света, инсоляции, освещению и тому подобное. **Цель работы** - установление геометрических предпосылок архитектурно-планировочных решений крымскотатарского жилья, и их значение для формирования архитектуры в Крыму в XX в. **Выводы.** Большое значение для архитектурно-планировочной организации крымско-татарского жилья имеют геометрические предпосылки и геометрические средства проектирования и строительства. Это важные позиции рационального использования геометрических особенностей рельефа, принципы рациональной геометрии, которые основаны на природных, этнических и экстремальных воздействиях. Геометрию используют для определения пространственных форм; для создания форм, которые считаются гармоничными и, соответственно, для планировки зданий и их окружения в соответствии с математическими, эстетическими и порой религиозными принципами; для украшения зданий математическими объектами, например, тесселяциями; и для решения экологических вопросов, например минимизации закручивания потоков ветра внизу небоскребов. Исследование позволило установить отдельные геометрические особенности архитектурно-планировочных решений организации крымскотатарского жилья в XVIII–XIX вв. в горных, предгорных и степных районах Крыма.

Ключевые слова: *жилая застройка; крымско-татарское жилье; формирование; геометрия архитектурно-планировочных решений*

GEOMETRICAL BACKGROUND OF ARCHITECTURAL-PLANNING ORGANIZATION OF CRIMEAN-TATAR HOUSING

SEITASANOV E.R., *Postgrad. Stud.*

Department of Theory, History of Architecture and Art Synthesis, National Academy of Fine Arts and Architecture, 20, Voznesenskyi descent, 02000, Kyiv, Ukraine, tel. +38 (099) 240-13-82, e-mail: edemseitasanov@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8864-2555

Abstract. Problem statement. The article provides a brief overview of the geometric prerequisites for the selection of architectural and planning solutions of the Crimean Tatar housing in the XVIII – XIX centuries. in the mountainous, foothill and steppe regions of the Crimea. Identified some of the geometric features of architectural and planning decisions of the organization of the Crimean Tatar housing. Over a number of epochs, the complex evolution of ethno-cultural traditions, which are based on ancient layers of the history of culture, is reflected in the architecture of the Crimean Tatars. Not the last place in such a hierarchy is occupied by questions of geometric order, in a certain way characterizes the morphology of architecture of the Crimean Tatars. The development of architecture in modern society is a rather complicated process. On the one hand, there is an obvious tendency towards universal globalization, which threatens to level national cultures. On the other hand, there is a growing tendency in the world to preserve and enhance national cultural values, to strengthen the self-awareness of each nation, to ensure the flourishing of its culture, to revive the origins of folk art and architecture. Under these conditions, it is necessary to recall the relevance of the process of reviving the Crimean-Tatar architecture. One of the constituent features of the composite organization of the Crimean Tatar housing of the XVIII – XIX centuries. in the mountainous, foothill and steppe regions of the Crimea, there is a system for applying geometric bases both in the planning organization of housing and in other aspects: orientation to the cardinal points, insolation, lighting, and the like. **The purpose of the article** is the establishment of geometric prerequisites for architectural planning decisions of the Crimean Tatar dwelling, and their importance for the formation of architecture in the Crimea in the 20th century . in the context of the reconstruction of the prerequisites, patterns and peculiarities of the development of the Crimean Tatar architecture. **Conclusions.** The study of the geometric premises of the architectural and planning organization of the Crimean Tatar housing allowed to determine that geometric prerequisites and geometric means of design and construction are important for the architectural planning organization of the Crimean Tatar housing. Geometric prerequisites include: important positions of rational use of geometric features of the relief, principles of rational geometry, which are based on natural, ethnic and extreme influences. Geometry is used: to determine spatial forms; to create forms that are considered harmonious, and accordingly for the planning of buildings and their environment in accordance with mathematical, aesthetic and sometimes religious principles; to decorate buildings with mathematical objects, such as tessellation; and to address environmental issues, such as minimizing the swirling winds at the bottom of the skyscrapers. It is proved that the formation and development of the Crimean Tatar architecture is inextricably linked with the evolution of its architectural and planning characteristics, which are directly related to the geometry. The study allowed to establish some geometric features of architectural and planning decisions of the organization of the Crimean Tatar housing in the XVIII – XIX centuries. in the mountainous, foothill and steppe regions of the Crimea.

Keywords: *residential buildings; Crimean Tatar housing; formation; geometry of architectural planning solutions*

Постановка проблеми. Протягом ряду традицій, що мають у своїй основі епох складна еволюція етнокультурних найдавніші пласти історії культури,

знаходить відображення в архітектурі кримських татар. Не останнє місце в такій ієрархії посідають питання геометричного порядку, які певним чином характеризують морфологію архітектури кримських татар.

Розвиток архітектури в сучасному суспільстві – досить складний процес. З одного боку існує очевидна тенденція загальної глобалізації, яка загрожує нівелювати національні культури. З іншого – у світі зростає тенденція до збереження і примноження національних культурних цінностей, до зміцнення самосвідомості кожного народу, забезпечення розквіту його культури, до відродження витоків народного мистецтва, архітектури. У цих умовах необхідно нагадати про актуальність процесу відродження кримськотатарської архітектури. Одна зі складових ознак композиційної організації кримськотатарського житла XVIII–XIX ст. в гірських, передгірних і степових районах Криму – це система застосування геометричних засад як у планувальній організації житла, так і в інших аспектах: орієнтації по сторонах світу, інсоляції, освітленню тощо.

Аналіз публікацій. В результаті вивчення й аналізу попередніх досліджень з архітектури Криму виявлено, що окремі наукові та науково-популярні публікації не створюють комплексної картини розвитку кримськотатарської архітектури кінця XIX – початку XX ст. Фактологічною основою дослідження є матеріали, отримані в результаті натурних обстежень історичної забудови Криму, вивчення архітектурних матеріалів державних сховищ (Державний архів Кримської області, архів Обласного бюро технічної інвентаризації), спеціалізованих видань 1880–1939 рр., які зберігаються у фондах наукової бібліотеки імені І. Гаспринського, джерел із фондів музеїв міст Сімферополь, Бахчисарай та приватних колекцій, публікацій у вітчизняних і зарубіжних виданнях.

Серія публікацій архітектуро знавців XX ст. У. Боданинського, М. Гінзбурга та Б. А. Куфтина присвячена проблемам архітектури Криму другої половини XIX – початку XX ст. Цілісну картину її розвитку

окреслює книга Ю. В. Крикуна «Пам'ятники кримськотатарської архітектури (XIII–XX ст.)» (2001 р.). Це – ґрунтована узагальнювальна праця, в якій на основі аналізу великого фактичного матеріалу визначено основні тенденції архітектури вказаного періоду, класифіковано типи будинків та їх функціональні особливості, окреслено основні стилістичні напрямки у творчості кримськотатарських архітекторів тощо. Але, на жаль, питання, пов'язані з геометричними передумовами архітектурно-планувальної організації кримськотатарського житла в Криму, залишилися практично не дослідженими.

Мета дослідження – встановлення геометричних передумов архітектурно-планувальних рішень кримськотатарського житла та їх значення для формування архітектури у Криму в XX ст. шляхом реконструкції передумов, закономірностей та особливостей розвитку кримськотатарської архітектури.

Виклад матеріалу. Кримські татари чималу увагу приділяли архітектурно-планувальній організації житла, проектуванню житлових будинків. Передумови архітектурно-планувальної організації житла були такі: природні (клімат, освітлення, роза вітрів), географічні (каньйони, гори, море, степ), соціально-економічні, демографічні, етнографічні. Геометричні передумови, діалектично пов'язані перерахованими, здійснюють вплив на розміри, організацію у просторі, орієнтацію по сторонах світу тощо, формуючи ступінь комфортності.

Правильне розташування будинку дозволяло максимально використовувати переваги ділянки або нівелювати можливі недоліки, брати до уваги особливості рельєфу. Тому точна прив'язка будинку до ділянки ще на етапі проектування дозволяла враховувати особливості оточення у визначенні форми будинку, покрівлі, внутрішнього планування та зовнішнього оздоблення.

В архітектурно-планувальних рішеннях кримські татари здавна дотримувалися строгих правил: будинок зводили з

урахуванням пожежної безпеки як у межах садиби, так і відносно сусідів; вікна та вхідні двері не мали бути навпроти вікон і дверей сусідів; будинки мали в північній, північно-західній або західній частинах ділянки, що дозволяло гармонійно її організувати і забезпечити оптимальне освітлення. Крім того, таке розташування передбачало терасу з південної або східної частини будинку, що вважалось вдалим, тому що низьке зимове сонце прогрівало терасу, а влітку захищало від спекотного сонця.

«Рельєфне» питання вирішувалося на етапі проектування. У разі наявності ухилу на ділянці передбачалися два варіанти вирішення:

а) органічно вписати будинок у навколишній ландшафт, при цьому цокольна частина будинку буде нерівномірною;

б) вирівняти ділянку і посадити будинок на рівний рельєф, при цьому вирівнювання ділянки потрібно проводити без відчутної шкоди загальній картині ділянки, наприклад, методом каскадного планування.

Орієнтація будинку враховувала розу вітрів кримського регіону (важливий фактор – панівні вітри), а також детально визначене скління.

Головні осі будинку завжди прагнули розташувати уздовж осей частин світу. Це допомагало відгородитися від холодних вітрів, протягів і впустити в будинок найбільшу кількість сонячного світла. У свою чергу, це заощаджувало витрати на опалення та освітлення будівлі. Крім правильного, а значить, корисного для жителів, проходження магнітних полів Землі крізь будинок, таке його розташування передбачало непрямо-лінійність розташування доріжок.

Обов'язково приділялася увага питанню перспективної розбивки саду на ділянці. Високорослі дерева саджали біля західного та північного кордонів ділянки, східну частину відводили під низькорослі чагарники і грядки, місце перед входом у будинок залишали відкритим, тут розбивали квітник.

Розташування будинку на ділянці по сторонах світу відповідало тривалості інсоляції, до чого пред'являлися чіткі вимоги. Але вони стосувалися тільки житлових кімнат. Приміщення іншого призначення (кухні, коридори, веранди тощо) не враховувалися.

Рис. 1. Розташування будинку на ділянці по сторонах світу /Fig. 1. Location of the house in the area on the sides of the world

Одночасно враховували і розу вітрів. Менш сприятливими сторонами для Криму вважаються північна, північно-західна і західна. Це ті сторони світу, вітри з яких переважають. Такі потоки вітру мають велику швидкість, нижчу меншу температуру, тобто вони сильніші і холодніші за інші.

Тому найчастіше стіни з північної і західної сторін виконувалися глухими або з невеликою кількістю вікон. З північної сторони розміщували господарські приміщення, комори. Таке розташування захищало житлові кімнати. Місця відпочинку влаштовували далеко від дому, в найбільш затишному і красивому місці, подалі від сторонніх. Ділянкою вирощування рослин був найсвітліший і захищений від вітрів куточок. Саму будівлю традиційно зводили з північно-західного боку ділянки, бажано на височині. Ганок робили з південно-східної сторони будинку.

Найбільше сонячного світла припадало на південну сторону будинку. Тому в цьому напрямку зазвичай розміщували дитячі кімнати, веранди, зали, зимові сади. Найменше сонця доводилося на північну сторону. З цього боку в приміщення проникало мало світла. Великі вікна в цьому

випадку не були вирішенням проблеми. Тут розміщувалися кухні, господарські кімнати.

Східна сторона будинку найкраще освітлюється в ранкові години. Але в зимовий час сонце зникає з вікон досить рано. Тому з цього боку облаштовували спальні, столові. Спінна сторона – західна. Вона сильніше інших піддається впливу холодних вітрів і опадів.

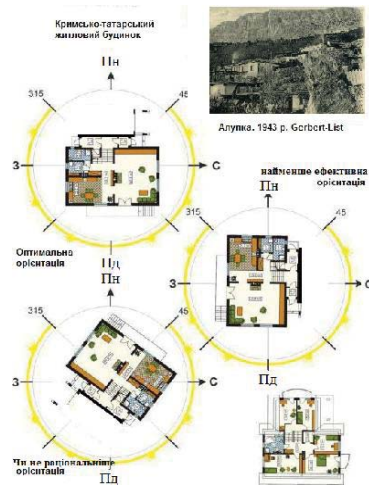

Рис. 2. Кримськотатарський житловий будинок / Fig. 2. Crimean Tatar dwelling house

Зазвичай із цього боку розміщували кімнати для гостей, спальні.

Конструктивне рішення будівлі в цілому визначається на першому етапі проектування вибором конструктивної схеми.

Рис. 3. Старовинний двоповерховий житловий будинок традиційної компоновки / Fig. 3. Ancient two-storeyed dwelling house of traditional layout

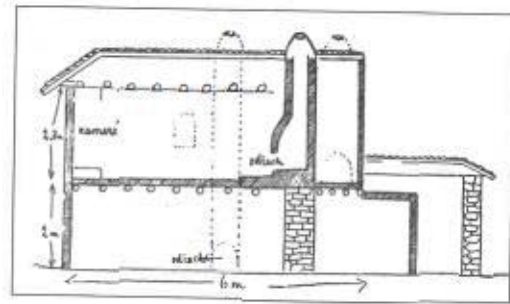

Рис.4. План будинку Асма-кую, 41. Поздовжній розріз [11] / Fig. 4. House plan Asma-kuei, 41. Longitudinal section [11]

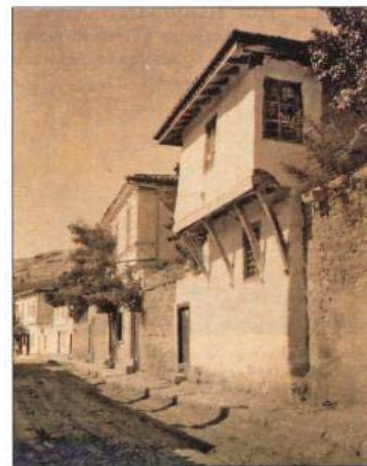

Рис.5. Будинок із вогнищем і виступаючими дерев'яними консолями. Осман-ага, вул. І. Гаспринського, 8. Фото початку ХХ століття / Fig. 5. House with fire and protruding wooden consoles. Osman-aha, st. I. Gasprinsky, 8. Photo of the early twentieth century

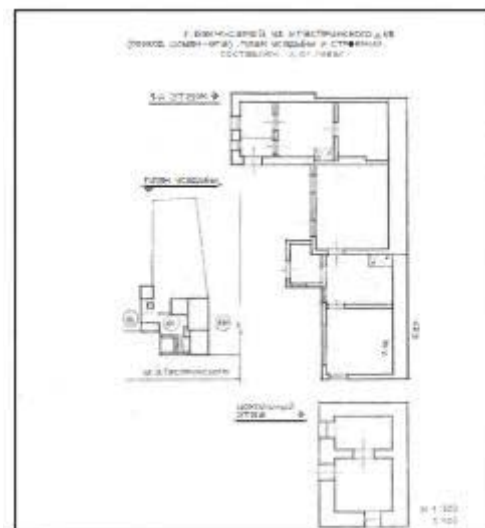

Рис. 6. План садиби і будов будинку з виступаючими дерев'яними консолями (вул. І. Гаспринського, 8) / Fig. 6. House plan and buildings with protruding wooden consoles (I. Gasprinsky St., 8)

Рис. 7. Старий кримськотатарський будинок. Асма-кую, 41. Фото з поштової листівки 1920-ті рр. / Fig. 7. The old Crimean Tatar house. Asma-kuei, 41. Photo from the postcard of the 1920's

Рис. 10. Коккоз. Будинок, південний фасад. Фото 1929 р. з фондів БІКАМЗ № 276 (959–230) / Fig. 10. Coccosis House, south facade. Photo 1929 from the funds of BIKAMZ № 276 (959–230)

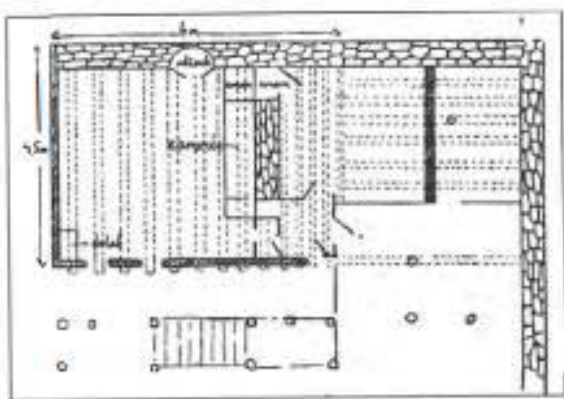

Рис. 8. План будинку Асма-кую, 41. План нижнього поверху [11] / Fig. 8. Plan of the house Asma-kuei, 41. Plan of the lower floor [11]

Головна особливість усіх архітектурно-конструктивних систем, що застосовуються в кримськотатарській архітектурі, полягає у використанні як основної несної конструкції перекриття та покриття, арки.

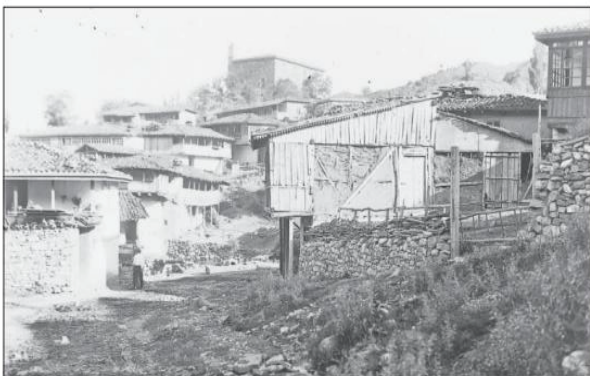

Рис. 9. Буюк-Озенбаи, загальний вигляд вулиці Чешме. Фонди БІКАМЗ, № 259 (Ст. Інв. № 1020). Фото Яновського, 1929 р. / Fig. 9. Bujuk-Ozenbach, a general view of the street Cesme. BIKAMZ Foundation, No. 259 (St.Inv. No. 1020). Photo by Yanovsky, 1929

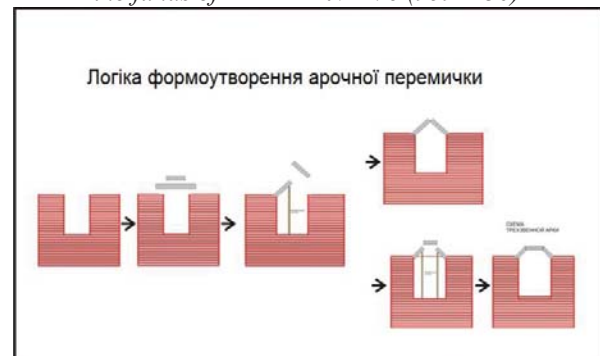

Рис. 11. Логіка формоутворення арочної перемички / Fig. 11. Logic of formation of arched jumper

Геометрія і логіка їх формоутворення наведені на рисунку 11. Найцікавішою виглядає «клинчаста арка», яка утворюється з клиноподібних елементів (каменів), розташованих по дузі, найчастіше по дузі кола (рис. 12).

Осмислення аркових конструкцій дозволило зробити наступний крок до винаходу кам'яного покриття просторів, обмежених по периметру стінами. Просте циліндричне склепіння, по суті, являє собою безліч арок, «зліплених» бічними поверхнями одна з одною (рис. 13).

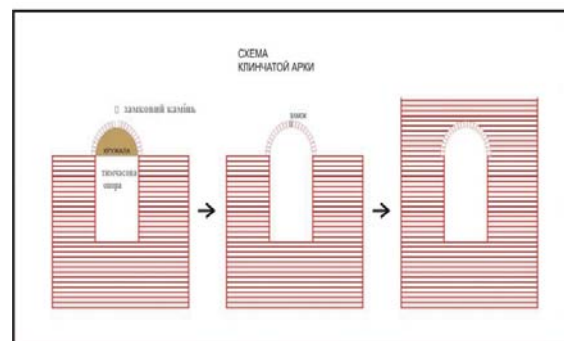

Рис. 12. Схема клинчастої арки / Fig. 12. Scheme of wedge arches

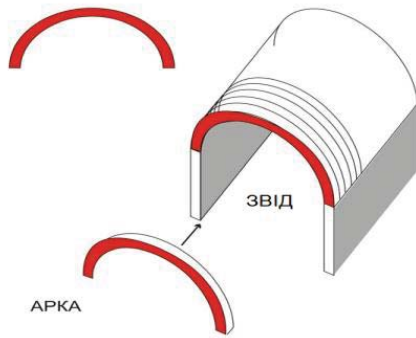

Рис. 13. Просте циліндричне склепіння /
Fig. 13. Simple cylindrical assembly

У кримськотатарській архітектурі найбільш поширене «купольне» склепіння – одна з чудових конструкцій покриття з малорозмірних каменів. На відміну від циліндричного склепіння, купола криволінійних і у поперечному, і в поздовжньому напрямках. Найбільш поширені купола в формі півсфери. Оптимальна форма плану опорних стін для них – коло. Яскравим прикладом тут можуть служити татарські лазні, Гьозльовські лазні (рис. 14, 15). Склепіння купольних покриттів на прямокутних планах завжди складало конструктивну і технологічну проблему. З точки зору формоутворення вона сходиться до відомої геометричної ситуації поєднання кола і квадрата, «описаний» і «вписаний» у коло квадрат (рис. 16, 17).

Рис.14. Татарські лазні. Бахчисарай /
Fig.14. Tatar baths. Bakhchisaray

Рис.15. Гьозльовські лазні / Fig. 15. Gyzlyowski Baths

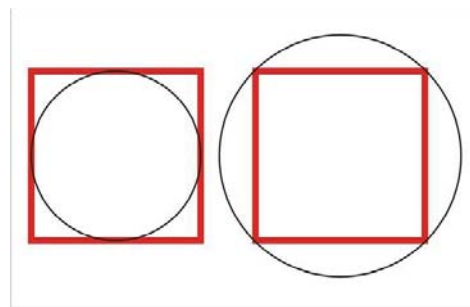

Рис. 16. Поєднання кола і квадрата /
Fig. 16. Combinations of a circle and a square

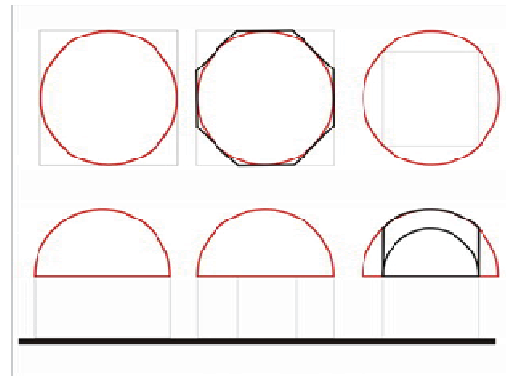

Fig. 17. Схеми проектування куполів на квадратичних планах / Fig. 17. Design schemes for domes on quad-plane plans

Рис. 18. Будинок на перетині вулиць Леніна і Н.Спаі. Махаллі Орта-джами. Фото С. Некрасова, поч. XX ст. / Fig.18. The house at the intersection of Lenin and N.Spai streets. Mahally Orta Jami. Photo by S. Nekrasov beg. Twentieth century

У процесі конструювання та будівництва реальних куполів на квадратних планах в одному випадку купол спирається на стіни в чотирьох точках і закриває практично весь простір, за винятком чотирьох кутів, які закривають спеціальними приладами. В іншому випадку купол, спираючись на чотири кути, закриває весь квадратний простір плану, але частина його у вигляді чотирьох сегментів виявляється «зайвою». Їх доводиться «обрізати» чотирма вертикальними площинами, що збігаються зі стінами (рис. 18). Компромiсним рішенням бачиться проміжний варіант, коли прямокутний план перетворюється на октагон (восьмикутник), а купол спирається майже як на круглий план.

Треба зазначити, що для закріплення купола на «вписаний» квадратний план доводиться влаштовувати проміжні арки в тих місцях, де «губиться» опорна стіна. Тим самим від купола ні би «відрізають» умовними вертикальними площинами, що збігаються з площинами стін, чотири сферичні сегменти. А що залишився «усічений» купол, доводиться спиратися вже на чотири вертикальні арки, що збігаються з тими ж площинами стін. Ця архітектурно-конструктивна система може спиратися і на чотири стіни, і на чотири стовпи. Такі архітектурно-конструктивні системи широко використовували архітектори в Криму.

Висновки. Дослідження геометричних передумов архітектурно-планувальної

організації кримськотатарського житла дозволило:

1. Зв'язувати, що велике значення для архітектурно-планувальної організації кримськотатарського житла мають геометричні передумови та геометричні засоби проектування і будівництва.

До геометричних передумов належать: важливі позиції раціонального використання геометричних особливостей рельєфу, принципи раціональної геометрії, засновані на природних, етнічних та екстремальних впливах.

Геометрію використовують: для визначення просторових форм; для створення форм, які вважаються гармонійними та, відповідно, для планування будівель та їх оточення відповідно до математичних, естетичних і деколи релігійних принципів; для прикрашання будівель математичними об'єктами, наприклад, теселяціями; та для вирішення екологічних питань, наприклад мінімізації закручення потоків вітру внизу хмарочосів.

2. Доведено, що становлення та розвиток кримськотатарської архітектури нерозривно пов'язані з еволюцією її архітектурно-планувальних характеристик, які безпосередньо пов'язані з геометрією.

3. Встановити окремі геометричні особливості архітектурно-планувальних рішень організації кримськотатарського житла в XVIII–XIX ст. в гірських, передгірних і степових районах Криму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Араухо И. Архитектурная композиция : монография / [И. Араухо]. Пер. с исп. М. Г. Бакланова, А. Михе. – Москва : Высшая школа, 1982. – 208 с.
2. Боданский У. Археологическое и этнографическое изучение татар в Крыму : монография / [У. Боданский]. – Симферополь, 1930. – 31 с.
3. Боданский У. Бахчисарайские памятники : монография / [У. Боданский]. – Симферополь : Типография Таврического Губернского Земства, 1916. – 6 с.
4. Возгрин В. Е. Исторические судьбы крымских татар : монография / [В. Е. Возгрин]. – 2013. – 12 с.
5. Гинзбург М. Районная планировка: архитектура, обследование, решение : монография / [М. Гинзбург]. Авт. кол. ГИПРОГОР г. Москвы. – Москва, 1933. – 126 с.
6. Гольдберг М. Крым и крымские татары / М. Гольдберг. – Вестник Европы. – 1883. – Т. VI. – № 11. – С. 13–21.
7. Дубовский М. Жилище крымских горных татар : монография / [М. Дубровский]. – Симферополь : Издательство Таврического Губернского Земства, 1914. – 22 с.
8. Засыпкин Б. Н. Памятники архитектуры крымских татар : монография / [Б. Н. Засыпкин]. – Крым. – 1929. – № 2 (4). – С. 8–12.
9. Крикун Ю. В. Архитектура Южнобережья : монография / [Ю. В. Крикун]. – Симферополь, 1970. – 96 с.

10. Крикун Ю. В. Пам'ятники кримськотатарської архітектури (XIII–XX ст.) : монографія / [Ю. В. Крикун]. – Сімферополь : Таврида, 2001. – 168 с.
11. Куфтин Б. А. Жилище крымских татар в связи с историей заселения полуострова : монографія / [Б. А. Куфтин]. – Москва: Наука, 1925. – 50 с.
12. Куфтин Б. А. Южнобережные татары Крыма. Забвению не подлежит (Из истории крымско-татарской государственности и Крыма) : монографія / [Б. А. Куфтин]. – Казань, 1992. – 245 с.
13. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – початок XXI ст.) : монографія / [В. М. Шейко]. – Харків : Основа, 2001. – Т. 2. – 400 с.

REFERENCES

1. Araukho I. *Arkhitekturnaya kompozitsiya* [Architectural composition]. Trans. by M.G. Baklanova, A. Mikhe. Moscow: High School, 1982, 208 p. (in Russian).
2. Bodanskiy U. *Arkheologicheskoye i etnograficheskoye izucheniye tatar v Krymu* [Archeological and ethnographic study of the Tatars in the Crimea]. Simferopol, 1930, 31 p. (in Russian).
3. Bodanskiy U. *Bakhchisarayskiye pamyatniki* [Bakhchisarai monuments]. Simferopol : Typography of the Taurida Provincial Zemstvo, 1916, 6 p. (in Russian).
4. Vozgryn V.E. *Istoricheskiye sud'by krymskikh tatar* [The historical fate of the Crimean Tatars]. 2013, 12 p. (in Russian).
5. Ginzburg M. *Rayonnaya planirovka: arkhitektura, obsledovaniye, resheniye* [Regional planning: architecture, survey, decision]. Team of authors Moscow's GIPROGOR. Moscow, 1933, 126 p. (in Russian).
6. Holdberg M. *Krym i krymskiye tatory* [Crimea and the Crimean Tatars]. Bulletin of Europe, 1883, vol. VI, no. 11, pp. 13–21. (in Russian).
7. Dubrovskiy M. *Zhilishche krymskikh gornyykh tatar* [Dwelling of the Crimean mountain Tatars]. Simferopol : Typography of the Taurida Provincial Zemstvo, 1914, 22 p. (in Russian).
8. Zasyplin B.N. *Pamyatniki arkhitektury krymskikh tatar* [Monuments of architecture of the Crimean Tatars]. Crimea, 1929, no. 2 (4), pp. 8–12. (in Russian).
9. Krikun Yu.V. *Arkhitektura Yuzhnoberezh'ya* [Architecture of South Coast]. Simferopol, 1970, 96 p. (in Russian).
10. Krikun Yu.V. *Pam'yatnyky kryms'kotatars'koyi arkhitektury (XIII- XX st.)* [Memorials of the Crimean Tatars (XIII-XXth)]. Simferopol: Tavrida, 2001, 168 p. (in Russian).
11. Kuftin B.A. *Zhilishche krymskikh tatar v svyazi s istoriyey zaseleniya poluostrova* [The dwelling of the Crimean Tatars in connection with the history of the settlement of the peninsula]. Moscow : Science, 1925, 50 p. (in Russian).
12. Kuftin B.A. *Yuzhnoberezhnyye tatory Kryma. Zabveniyu ne podlezhit (Iz istorii krymsko-tatarskoy gosudarstvennosti i Kryma)* [South Coast Tatars of Crimea. It is not subject to oblivion (From the history of the Crimean Tatar state and Crimea)]. Kazan, 1992, 245 p. (in Russian).
13. Sheiko V.M. *Kul'tura. Tsivilizatsiya. Hlobalizatsiya (kinets' XIX – pochatok XXI st.)* [Culture. Tsivilizatsiya. Globalization (the end of the 19th cen. – the beginning of the XXIth cen.)]. Kharkiv : Basis, 2001, vol. 2, 400 p. (in Russian).

Надійшла до редакції: 31.07.2019 р.